

УДК 341.1/.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.42>

ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Горобець І.М.,

*аспірант першого року навчання кафедри цивільного права**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0009-0004-7353-9477

Горобець І.М. Порухення договірних зобов'язань у міжнародному праві в умовах збройного конфлікту: теоретичні та практичні аспекти.

У статті здійснено комплексний аналіз порушення договірних зобов'язань у міжнародному праві в умовах збройного конфлікту. За допомогою поєднання класичного догматичного підходу та сучасних тенденцій судової та арбітражної практик, автору вдалось комплексно окреслити межі застосування принципу *pacta sunt servanda*, а також правових доктрин «*force majeure*», «наступної неможливості виконання» і «докорінної зміни обставин» як підстав для уникнення відповідальності за невиконання договірних зобов'язань.

Окремий блок статті присвячено узагальненню міжнародної судової практики Міжнародного суду ООН, зокрема рішенням у справах «Габчіково–Надьмарош» (1997 р.) та «Республіка Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки» (1986), де суд підтвердив неприпустимість автоматичного звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань через зміну обставин виконання договору, та справі «*Racke GmbH v. Hauptzollamt Mainz*» (1998 р.), де Суд Справедливості Європейського Союзу визнав можливість застосування доктрини *rebus sic stantibus* у зв'язку з існуванням збройного конфлікту.

У статті також досліджено розвиток інвестиційного арбітражного права в умовах збройних конфліктів: проаналізовано справу «*Güris Construction and Engineering Inc. v. Syrian Arab Republic*» (2020 р.), де втрата контролю над активами внаслідок збройного конфлікту не визнавалась підставою для автоматичного припинення двостороннього інвестиційного договору, і низку арбітражних рішень щодо експропріації активів українських компаній у Криму (позови Нафтогазу та Ощадбанку). Також, на підставі порівняльного аналізу міжнародних документів, підготовлених Комісією міжнародного права ООН, що стосуються наслідків збройних конфліктів для договорів, виділено ключові критерії застосування виняткових підстав для можливості їх невиконання – непередбачуваність подій, об'єктивна неможливість виконання та докорінна зміна обсягу зобов'язань за договором.

На підставі проведеного дослідження запропоновано рекомендації щодо оновлення змісту міжнародних договорів, зокрема введення чітких застережень щодо врахування умов настання збройного конфлікту або ведення бойових дій при виконанні договору, а також адаптація арбітражних процедур з урахуванням ризиків настання бойових дій.

Ключові слова: договірні зобов'язання, збройний конфлікт, *pacta sunt servanda*, *force majeure*, наступна неможливість виконання, докорінна зміна обставин, Комісія міжнародного права ООН, Міжнародний суд ООН, міжнародний арбітраж.

Horobets I.M. Breach of contractual obligations in international law during the armed conflict: theoretical and practical aspects.

The article provides a comprehensive analysis of the breach of contractual obligations in international law during the armed conflict. By combining the classical dogmatic approach and modern trends in judicial and arbitration practice, the author has managed to comprehensively outline the scope of application of the *pacta sunt servanda* principle, as well as the legal doctrines of «*force majeure*», «supervening impossibility of performance» and «fundamental change of circumstances» as grounds for avoiding liability for failure to fulfill contractual obligations.

A separate section of the Article is devoted to summarizing the practice of the International Court of Justice, in particular, the judgments in «*Gabčíkovo-Nagymaros*» case (1997) and «*Nicaragua v. United States of America*» (1986), where the Court confirmed the inadmissibility of automatic exemption from liability for non-performance due to a change in the circumstances of the agreement, and «*Racke GmbH*

v. Hauptzollamt Mainz» case (1998), where the Court of Justice of the European Union recognized the possibility of applying the doctrine of *rebus sic stantibus* in connection with the existence of an armed conflict.

The article also examines the development of investment arbitration law during the armed conflicts: the author analyzes the «Güris Construction and Engineering Inc. v. Syrian Arab Republic» case (2020), where the loss of control over assets as a result of an armed conflict is not recognized as a ground for automatic termination of bilateral investment treaty, and a number of arbitral awards regarding the expropriation of assets of Ukrainian companies in Crimea (the claims of Naftogaz and Oschadbank). In addition, based on a comparative analysis of international documents prepared by the International Law Commission on the effects of armed conflicts on treaties, the author identifies the key criteria for applying exceptional grounds for non-performance, namely, unforeseeability of events, objective impossibility of performance and fundamental change in the scope of obligations under the agreement.

Based on the research conducted, a number of recommendations are proposed to update the content of international treaties: introduction of clear reservations regarding the consideration of the conditions for the outbreak of armed conflict or hostilities in the performance of the agreement, and adaptation of arbitration procedures considering the risks of hostilities.

Key words: contractual obligations, armed conflict, *pacta sunt servanda*, *force majeure*, supervening impossibility of performance, fundamental change of circumstances, International Law Commission, International Court of Justice, international arbitration.

Постановка проблеми. У міжнародному праві договірні зобов'язання є наріжним каменем співпраці та взаємодії між державами та іншими суб'єктами міжнародного права. Віденська конвенція про право міжнародних договорів (далі – Конвенція) у статті 26 закріплює принцип *pacta sunt servanda*, відповідно до якого «Кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» [1]. Відповідно до цього, укладені чинні договори діють безперервно, а будь-яке припинення чи призупинення їх дії можливе лише у виключних випадках та за чітко визначеною процедурою.

Однак виникнення та існування збройного конфлікту може істотно вплинути на здатність сторін виконувати свої зобов'язання за укладеним договором та призвести до настання форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) або істотної зміни умов, за яких було укладено договір. Збройні конфлікти створюють унікальні виклики для стабільності та передбачуваності міжнародних договірних відносин, потенційно підриваючи довіру та співробітництво між суб'єктами міжнародного права. Традиційні принципи договірного права та норми міжнародного і внутрішнього законодавств сторін, що регулюють договірні відносини, які переважно розроблялися для регулювання відносин у мирний час, часто виявляються недостатніми для повного врахування системних та міждержавних наслідків збройного конфлікту на міжнародній арені та надають лише обмежені засоби реагування на відповідні виклики. Крім того, держави, які зазнали агресії чи завчасно готувалися до збройного конфлікту, можуть вживати екстрені заходи (мобілізація, закриття кордонів, економічна блокада тощо), що може суперечити укладеним угодам або вимагати їх перегляду.

Отже, в цьому контексті виникає питання: як поєднати обов'язок виконання міжнародних договорів з необхідністю реагування на непередбачувані обставини? З одного боку, невиконання чи одностороннє припинення договору порушують узгоджені раніше домовленості сторін, а з іншого – обмеженість звичних інструментів захисту в умовах збройного конфлікту створює практичні та юридичні проблеми для сторін, які зазнали негативного впливу від такого конфлікту.

Метою даного дослідження є системний аналіз питання порушення міжнародних договірних зобов'язань в умовах збройного конфлікту через: аналіз теоретичних засад договірних зобов'язань у міжнародному праві; розгляд ключових правових доктрин Конвенції про «наступну неможливість виконання» та «докорінну зміну обставин», а також доктрини «*force majeure*» як підстав для припинення або призупинення дії договору; аналіз міжнародної судової та арбітражної практик, що стосуються договірних зобов'язань та спорів, які виникли в контексті збройного конфлікту, а також ситуації України, яка склалась внаслідок російської збройної агресії. Результатом даного дослідження, за наслідками аналізу відповідного питання, стане формулювання висновків щодо дотримання справедливого балансу між обов'язком виконання договірних зобов'язань і захистом прав та інтересів сторін в умовах збройного конфлікту.

Стан опрацювання проблематики. Питання порушення договірних зобов'язань у міжнародному праві в умовах збройного конфлікту розглядалось такими вітчизняними та закордонними вченими, як І.А. Діковська, В.Ф. Тенешев, О.О. Мережко, Я. Броунлі, Н. Петерсен, Ю. Зріліч та ін. Значна увага приділяється аналізу правової доктрини «*force majeure*», а також положенням Конвенції щодо «наступної неможливості виконання» та «докорінної зміни обставин», передбачених

статтями 61 та 62 відповідно. Окрім цього, існують дискусії щодо історичної еволюції поглядів на вплив збройних конфліктів на договірні зобов'язання, концепції автоматичного припинення договору та доктрини його безперервності. Водночас, незважаючи на значний обсяг досліджень, все ж залишаються певні прогалини та дискусійні питання, зокрема, щодо тлумачення та застосування вищезазначених правових доктрин до новітніх збройних конфліктів та ролі міжнародних судових і арбітражних інституцій у вирішенні пов'язаних з цим спорів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право традиційно виходить із презумпції обов'язковості виконання договорів, незалежно від зміни політичної чи безпекової ситуації всередині країни чи в світі, що відповідає принципу *pacta sunt servanda*, закріпленому у статті 26 Конвенції. Крім того, стаття 27 Конвенції передбачає, що сторона «не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору». Таким чином, існування збройного конфлікту чи умови воєнного стану зазвичай не повинні мати прямого впливу на міжнародні зобов'язання, якщо тільки міжнародне право не передбачає іншого. На підтвердження цього, Міжнародний суд ООН у справі про гідровузол «Габчіково-Надьмарош» виніс рішення від 25 вересня 1997 р., де в абзаці 5 пункту 104 рішення наголосив на необхідності виконання договору навіть при зміні обставин (якщо тільки такі обставини не є такими, що істотно змінили обсяг зобов'язань, які мають бути виконані, та не є передбачуваними) [2, с. 65]. Окрім цього, суд зазначив, що негативне та умовне формулювання статті 62 Конвенції чітко вказує на те, що стабільність договірних відносин вимагає, щоб посилання на докорінну зміну обставин застосовувалося лише у виняткових випадках.

Припинення чи призупинення дії укладеного договору в разі його порушення однією зі сторін допускається лише на умовах, визначених самим договором або нормами міжнародного права. Зокрема, розділи 3 та 4 глави 5 Конвенції містять низку положень, які регулюють підстави та процедуру припинення або призупинення дії договору.

Стаття 61 Конвенції дозволяє стороні припинити договір або вийти з нього, якщо його виконання стає об'єктивно неможливим через «безповоротне зникнення або знищення об'єкта, необхідного для виконання договору». При цьому в тексті Конвенції неможливість виконання договору поділяється на постійну та тимчасову, і в разі якщо така неможливість є тимчасовою, то сторона лише може посилається на неї як на підставу для зупинення дії договору, а не на його припинення. Прикладами ситуацій, що виникають внаслідок збройного конфлікту і потенційно можуть становити неможливість виконання, є постійне знищення критичної інфраструктури, необхідної для виконання договірних зобов'язань, або запровадження фінансових санкцій, що роблять неможливим переказ коштів тощо.

Ще один потенційний механізм припинення або призупинення дії договору наводиться в статті 62 «докорінна зміна обставин» (*rebus sic stantibus*) Конвенції, якою передбачається, що якщо обставини, що були «істотною підставою згоди сторін», змінюються докорінно та не передбачались під час укладення договору, то будь-яка зі сторін може вимагати припинення договору за умови, що така зміна «докорінно змінює сферу дії зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за договором».

На практиці, збройний конфлікт міг би вважатись умовою, що «докорінно змінює обставини», і деякі держави навіть намагались призупинити дію договорів через існування збройного конфлікту (наприклад, Нідерланди призупинили дію своїх двосторонніх договорів із Суринамом через заворушення в країні в 1982 році), але суди загалом з побоюванням ставилися до застосування цієї правової доктрини [3, с. 3]. Винятком стала справа *Racke GmbH & Co v Hauptzollamt Mainz* (1998), в якій Суд Справедливості Європейського Союзу дійшов висновку, що призупинення Європейським економічним співтовариством дії Угоди про співробітництво з Соціалістичною Федеративною Республікою Югославія (СФРЮ) було виправданим, оскільки війна 1991 року призвела до докорінної зміни обставин, за яких було укладено договір [4].

Також в даному контексті варто згадати за прийнятий Комісією міжнародного права ООН (далі – Комісія) в 2011 р. Проєкт статей про наслідки збройних конфліктів для договорів (далі – Проєкт), який можна вважати спробою міжнародної спільноти впорядкувати правові наслідки збройного конфлікту для договірних відносин, надаючи рекомендації щодо питань, які не повністю врегульовані Віденською Конвенцією [5]. За статтею 6 Проєкту, ключовими факторами, які є релевантними для оцінки можливості припинення, відмови або призупинення дії договору у випадку збройного конфлікту, є характер договору (його предмет, об'єкт, мета, зміст та кількість учасників) та характеристики збройного конфлікту (його територіальне поширення, масштаб та інтенсивність, тривалість та, у випадку неміжнародного збройного конфлікту, ступінь зовнішнього втручання).

Окрім положень Конвенції та Проєкту, важливим джерелом міжнародного права в контексті даного дослідження є прийняті Комісією в 2001 р. Статті про відповідальність держав за міжнарод-

но-протиправні діяння (далі – Статті), зокрема стаття 23 («*force majeure*») [6]. Згідно зі статтею 23 Статтей, доктрина «*force majeure*» передбачає, що протиправність діяння сторони виключається, якщо таке діяння є наслідком форс-мажорних обставин, тобто виникнення обставин непереборної сили або непередбачуваної події, які знаходяться поза контролем такої сторони і роблять виконання зобов'язання за даних обставин фактично неможливим.

Тобто сторона, що зазнала впливу обставин непереборної сили (наприклад, руйнування критичної інфраструктури через бомбардування), не несе відповідальності за невиконання договірних зобов'язань внаслідок цього. Проте в пункті 2 цієї ж статті міститься застереження, що доктрина «*force majeure*» не застосовується до ситуацій, спричиненої діями такої сторони або якщо сторона взяла на себе ризик таких обставин, тим самим гарантуючи, що сторона, яка є ініціатором збройного конфлікту, або сторона, яка попередньо взяла на себе ризики щодо його настання, не зможе посилається на існування форс-мажорних обставин в разі виникнення такого конфлікту.

Що стосується практичних аспектів регулювання договірних зобов'язань в умовах збройного конфлікту, то у сфері інвестиційного арбітражу збройні конфлікти та військові дії стали темою кількох судових розглядів. Наприклад, в арбітражному провадженні Міжнародної Торгової Палати розглядалась справа за позовом *Güris Construction and Engineering Inc. v. Syrian Arab Republic* (фінальне рішення від 31 серпня 2020 р.), де турецький інвестор намагався припинити дію Двостороннього інвестиційного договору (далі – Договір) за участі Туреччини та Сирії, посилаючись на збройний конфлікт на території Сирії, який призвів до втрати ним двох заводів з виробництва цементу [7, с. 2]. Міжнародна Торгова Палата у фінальному рішенні від 31 серпня 2020 р. постановила, у відповідності до положень Статтей, що збройний конфлікт на території Сирії не призвів до призупинення дії Договору, а також, у відповідь на вимогу турецького інвестора застосовувати статтю 4 Двостороннього інвестиційного договору між Сирією і Італією як таку, що забезпечує кращий правовий режим захисту інвестицій, аніж той, що передбачений Договором, зазначила, що стаття 4 вищезазначеного договору між Сирією і Італією містить положення, які підтверджують намір сторін застосовувати дану статтю під час збройного конфлікту в частині відшкодування збитків, за умови встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між завданою шкодою та збройним конфліктом.

Окремо варто зазначити про роль Міжнародного суду ООН (далі – Суд), який хоч і не розглядає прямих позовів про порушення договірних зобов'язань в умовах збройного конфлікту через юрисдикційні обмеження та специфіку справ, що передаються на його розгляд, проте часто робить це опосередковано або в контексті звичаєвого міжнародного права. У справі *Республіка Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки* (1986), незважаючи на застереження США, що обмежувало юрисдикцію Міжнародного суду ООН щодо багатосторонніх договорів, Суд розглядав відповідні зобов'язання в межах звичаєвого міжнародного права, які відображали положення договорів, що стосувалися збройного конфлікту, включаючи принципи гуманітарного права та право на самооборону [8]. Розгляд таких категорій справ підкреслює важливу роль Суду у тлумаченні та застосуванні, в тому числі, норм, які регулюють договірні зобов'язання під час збройних конфліктів та військових дій.

Для України збройний конфлікт із Російською Федерацією виніс питання порушення договірних зобов'язань на передній план. По-перше, безліч угод між Україною та РФ були денонсовані в період з 2014 по 2025 рік у зв'язку із російською агресією. По-друге, в результаті анексії Криму українські компанії з мільярдними інвестиціями опинилися на підконтрольній Росії території, яка оперативним чином вжила експропріаційних заходів проти багатьох з цих компаній [9, с. 45]. Низка найбільших українських компаній, як і державних, так і приватних, подали – і через роки виграла – міжнародні арбітражні позови проти Росії. Ці позови стосувались відшкодування збитків на суму від сотень мільйонів до мільярдів доларів, зокрема позов державного банку України, Ощадбанку, про незаконну експропріацію його активів у Криму в порушення російсько-української Угоди про заохочення та взаємний захист інвестицій [10]. Найбільший позов, поданий державною нафтогазовою компанією «Нафтогаз», завершився винесенням арбітражного рішення на суму понад 5 мільярдів доларів США, що є найбільшим серед усіх позовів інвесторів, поданих українськими компаніями щодо здійснених протиправних дій в Криму [11].

На основі вищезазначеного аналізу положень міжнародних договорів, можна стверджувати, що російська агресія є грубим порушенням міжнародного права та не може виправдовувати невиконання Російською Федерацією, як країною-ініціатором збройного конфлікту, взятих договірних зобов'язань, адже країна втратила право посилається на принципи доктрини «*force majeure*» чи «*rebus sic stantibus*» для уникнення відповідальності. Україна ж, у свою чергу, дотримується принципу *pacta sunt servanda*, продовжуючи вважати чинними (принаймні з моральної точки зору) укладені міжнародні договори і взяті на себе договірні зобов'язання, вимагаючи від агресора дотримуватись умов виконання таких договорів та компенсувати завдану шкоду.

Висновки. Проведений аналіз доводить, що договірні зобов'язання в міжнародному праві в абсолютній більшості випадків зберігають свою обов'язкову силу навіть в умовах збройного конфлікту. Проте Віденська конвенція та інші документи міжнародного права передбачають виняткові ситуації, за яких можливе призупинення або повне припинення виконання договорів. Застосування таких винятків можливе лише за наявності чітких обставин, що відповідають критеріям доктрин «*force majeure*», «наступної неможливості виконання» або «докорінної зміни обставин», і не може тлумачитися на користь сторони, яка є ініціатором збройного конфлікту або взяла на себе відповідні ризики за його настання.

Міжнародна судова та арбітражна практики демонструють стриманість у застосуванні винятків до зобов'язань, що виникають із договорів, особливо це стосується ситуацій, коли збройний конфлікт є наслідком міжнародно-протиправного діяння. З огляду на досвід України, доцільним є подальше вдосконалення механізмів захисту сторін шляхом доповнення відповідних договорів спеціальними застереженнями, які б враховували умови настання збройного конфлікту або ведення бойових дій, та вдосконалення арбітражних механізмів відшкодування завданої шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 23.05.1969: станом на 13 червня 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 15.05.2025).
2. Рішення Міжнародного суду ООН від 25.09.1997 у справі щодо проєкту «Габчикова-Надьма-рош» («Угорщина проти Словаччини»). URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).
3. Zrilič, J. Armed Conflicts and the Law of Treaties: Recent Developments and Reappraisal of the Doctrine in Light of the Wars in Syria and Ukraine. *Japanese Yearbook of International Law*, 2022, 65, pp. 107–137. URL: <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/28699/1/Zrilic%20Armed%20Conflicts%20and%20the%20Law%20of%20Treaties.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).
4. Рішення Суду Справедливості Європейського Союзу від 16.06.1998 у справі № C-162/96 «Racke GmbH & Co. v Hauptzollamt Mainz». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61996CJ0162> (дата звернення: 15.05.2025).
5. Effects of armed conflicts on treaties. Report of the International Law Commission. *Yearbook of the International Law Commission*, 2011. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/1_10_2011.pdf (дата звернення 15.05.2025).
6. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Report of the International Law Commission. *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, vol. II (Part Two). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення 15.05.2025).
7. Рішення Міжнародної Торгової Палати від 31.08.2020 у справі № 21845/ZF/AYZ «Güris Construction and Engineering Inc. v. Syrian Arab Republic». URL: <https://arbitration.org/sites/default/files/awards/arb9688.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).
8. Рішення Міжнародного суду ООН від 27.06.1986 у справі «Республіка Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки». URL: <https://www.icj-cij.org/node/103143> (дата звернення: 15.05.2025).
9. David Z. Pinsky, P. Aboro. Back in the USSR? Russia's Seizure of Foreign Assets and International Claims. *Litigation*, 2024, Vol. 50, № 2. URL: <https://www.cov.com/-/media/files/corporate/publications/2024/02/back-in-the-ussr.pdf#:~:text=As%20a%20result%20of%20Russia%E2%80%99s,claims%20Illustration%20by%20Flora%20Bai> (дата звернення: 15.05.2025).
10. Ощадбанк здобув перемогу над РФ у Міжнародному арбітражі. *Ощадбанк*. 26.11.2018. URL: <https://www.oschadbank.ua/news/osadbank-zdobuv-peremogu-nad-rf-u-miznarodnomu-arbitrazi> (дата звернення: 15.05.2025).
11. Французький суд дозволив примусове стягнення з росії на користь Нафтогазу \$5 млрд – компанія обтяжила активи рф у Франції. *Нафтогаз*. 17.04.2025. URL: <https://www.naftogaz.com/news/frantsuzkyy-sud-dozvoliv-prymusove-styagnennya-z-rosii-na-koryst-naftogazu-5-mlrd-kompaniya-obtyazhyla-aktyvy-rf-u-frantsii> (дата звернення: 17.04.2025).